

**MOPROFESA MS MAKHANYA, HLOOHO YA SEKOLO LE MOTLATSI
WA TJHANSELARA
YUNIVESITHI YA AFRIKA BORWA
MOKETE WA HO REHELLA MOHAHO WA UNISA KA SIMISO
NKWANYANA
KHAMPHASE YA THEKONG
LA 12 PHUPU 2019**

Motsamaisi wa Lenaneo, ke tlhompho le tlotla ho nna ho ema kapele ho ntlo ena e hlomphehang, nakong ya ho hlompha e mong wa bahlankana ba sebete ba keneng yunifesiting ena.

Ka ho theha boikutlo bo itseng bakeng sa diketsahalo tsa kajeno ke lakatsa ho tsepamisa maikutlo dinthong tse tharo. Ntlha ya pele ke batla hore re nahanisise ka seo ditsebi tse ding di se bitsang ho etsa sehopotso ka sefika ha dibaka. Ntlha ya bobedi, ke tla bua ka hore na rona re le UNISA re utlwisisa le ho tshwara sehopotso sa sefika jwang, ka ho theha kutlwisiso le ho tshwarwa hoo ka nalane ya theo. Ntlha ya ho qetela, ke tla beha sebaka seo Smiso Nkwanyana a se nkang kutlwisisong le tshwarong eo, le hore na hobaneng re nkile qeto ya ho rehella mohaho oo ka eena.

Ho etsa sehopotso sa sefika sa dibaka

Atekeleng eo sehlooho sa yona e leng Ho etsa *sehopotso sa sefika le ho rehella mabitso a diterata motseng wa Thekong (Ethekwini) e le sebaka se hanyetswang dipakeng tsa dipolotiki le bodumedi*,¹ Simanga Kumalo o hlahloba tshebetso e amohetsweng ha ho ne ho rehellwa tse ding tsa diterata tsa Thekong.

Ho loketse hore ke qale ka ho qotsa Kumalo ka lebaka la sebaka seo mohaho ona oo re o rehellang kajeno o emeng ho sona, sebakeng se neng se bitswa Stranger Street, seo hona jwale se bitswang Stalwart Simelane Street; se rehelletsweeng ka mora eo e neng e le mosuwe wa mehleng ya thehileng dikolo empa hamorao ya ba e mong wa babuelli ba mokgatlo wa tokoloho.²

Ha Kumalo, jwalo ka barutehi ba bang, a hlalosa tshebetso ya ho rehella tse ding tsa diterata mabitso, ke hohetswe ke bokgoni ba hae ba ho beha tshebetso eo ka hara moralo o pharalletseng wa hore naha ya rona e fihlellehe ho bohle ho atekele ena ya hae. Kahoo, qetellong o dumela hore ho rehellwa ha diterata ke mohato o hloka halang haeba re batla ho fetola tsela eo ka yona nalane ya naha ena e bolelwang kateng.

¹ R Simanga Kumalo (2014) Monumentalization and the renaming of street names in the city of Durban (Ethekwini) as a contested terrain between politics and religion, *New Contree*, No 70, pp. 219-250

² See *Pitness (Stalwart) Simelane*, South African History Online, <https://www.sahistory.org.za/people/pitness-stalwart-h-simelane>. Accessed on 07 July 2019

Taba e ka sehloohong eo Kumalo a sa e amoheleng e tsepame hodima taba ya hae ya hore ha ho wa buisanwa ka mokgwa o lekaneng le batho ba bodumedi ba Thekong nakong ena ya tshebetso ya ho rehella, le ha e le hore ba bang ba ditho tsa bodumedi ba ne ba kenyelleditswe lethathamong la mabitso a matjha a diterata. Taba eo e ka phephetswa. Empa seo se ka hodimo ho ketsahalo ya kajeno.

Ke eng hantle seo re se fumanang ho tswa ho Kumalo?

Ho Kumalo, diemahale di bolela “ho boptjwa ha ditshwantsho tse bonahalang, matshwao le boteng, ho rehellwa ha diterata, ho boptjwa ha dibopeho ho sebediswa mabitso a baetapele ba hlahelletseng ba kentseng letsoho ketellong pele ya tshebetso ya demokrasi, e le hore batho ba boloke mohopolo wa nalane ya motse le ditsela tsa dipolotiki tseo o tsamaileng ho tsona.”

Empa na see ke sohle bakeng sa diemahale?

Ke ne ke tla pheha kgang hore leha e le hore monahano wa Kumalo o bohlokwa, ke o lekanyeditsweng. Bofokodi bo ka sehloohong monahanong wa hae ke hore o fokoletsa ho rehellwa ha metse, diterata le mehaho ho ho boloka mehopolo e itseng feela.

Ho rona, ho rehellwa ha mehaho ho mabapi le ho theha theo e ntjha. Jwang, motho a ka botsa?

Ho etswa ha dihopotso tsa diemahale UNISA: Hore na re ho utlwisisa jwang le hore na re sebetsana le hona jwang

E le hore re utlwisise hantle hore na hobaneng re hloka ho rehella e meng ya mehaho ya rona, ha re nahaneng ka hore na re tswa hokae re le naha, empa haholo-holo re le yunifesihi.

Ha re ntse re keteka dilemo tse 146 tsa ho ba teng ha Yunifesihi ya Afrika Borwa, re na le lefa le kopaneng la monyetla le ho kgethollwa. Sa rona ke ho etsa nalane ya ho etsa hore menyetla e fumanehe bakeng sa batho ba sebetsang ba shebaneng le ho ntlafatsa mesebetsi ya bona mme kahoo ho ntlafatsa maphelo a bona.

Sa rona ke ho etsa hore menyetla e fumanehe ho baithuti ba neng ba sa amohelwe diyunifesihi tsa batho ba basweu, feela hobane ba le batsho. Ke nalane ya ho etsa hore menyetla ya thuto e fumanehe bakeng sa batshwaruwa ba batjha ba Robben Island, ba jwalo ka, Motlatsi wa Moahlodi ya Ka Sehloohong, Moahlodi Dikgang Moseneke, hore a fumane thuto mme kamorao ho moo a sebetse ka molao e le mmuelli wa molao ya buellang phetoho le ntlafalo, mmuelli mme qetellong moahlodi, ka mora hore a lokollwe teronkong.

Lehlakoreng le leng, nalane yona eo ya yunifesihi ha e ya kwahelwa ka kganya kaofela ha yona. Ha e le hantle, ba bangata ba tla dumellana le nna hore ka hare ho tjebahalo ya ka ntle ya monyetla o lekanang e ne e le theo e neng e tletse ka boikarabello ba bokolone. Ho tloha ka sebopeho sa basebetsi ba thuto le ba tsamaiso ka bobedi, ho ya ho kharikhulamo, le ho qetella ka setso seo theo e neng e tletse ka sona, batho ba batsho ba ne ba sa ikutlwe ba amohelehile ka ho feletseng ka hare ho yunifesihi.

Ke bua sena ke le e mong wa barupedi ba batsho theong ena, ka ntle ho Lefapha la Dipuo tsa Seafrika mme ho ya tekanyong e fokolang ka ho fetisisa ya Lekala la Thuto ya Bodumedi, eo mohopolo wa yona wa ho ba hara ba fokolang o ntseng o le motjha.

Ka lebaka leo, ho rona, dihopotso tsa diemahale ho mabapi le ditaba tse pedi. Taba ya pele, ke ho lokisa ho hloka toka ha nako e fetileng, le ho beha sebakeng sa seo boitlamo bo kopanetsweng ba ho se hlole re pheta mofuta ofe kapa ofe wa ho hloka toka, ka mokgwa ofe kapa ofe. Kahoo, mohato wa ho rehellla mohaho, kapa karolo efe kapa efe ya mohaho, ke taba e fanang ka maikutlo a hore e ka nna ya ba nalane ya ona e ne e lebisitswe hodima ho hloka toka kgahlanong le karolo ya baahi ha ho ntse ho buellwa le ho tshehetsa nalane ya karolo e nngwe.

Maemong a mang, ho bolela hore dikarolo tse ding tsa baahi di ne di tshwarwa jwalo ka ha eka ha di yo. Kahoo, tabeng ya UNISA, e ne le mabitso a baokamedi ba latellanang, bao ka bomadimabe ba neng ba okametse theo e neng e kgetholla bongata, bo neng bo sa hopolwe.

Ka ho rehellla mehaho ena ka mabitso a ba bang ba batho bao maphelo a bona a neng a tshwantshetsa boipiletso ba ho kenella, re phatlalatsa hore ya rona e tla ba yunifeisthi e ikitlaetsang ho ba le menyako e butsweng bakeng sa bohle, ho sa tsotellehe morabe wa bona, sehlopha, bong kapa tumelo.

Lebaka la bobedi leo ka lona re kgethileng a mang a mabitso ana bakeng sa bongata ba mehaho ya rona ke hore, re le setjhaba sa yunifesithi, re qale ho haha dikamano le marokgo le ditjhaba tse ding, e seng feela ho keteka nalane ya ntwana ya tokoloho.

Hape ke hore re qale ho haha dikamano le tse ding tsa ditjhaba tse sebeletswang ke basebeletsi ba tshepahalang bao mabitso a bona a hlahang e le karolo ya tshebetso ena. Ka tsela eo, yunifesithi e tloha katamelong ya ho sheba ka hare feela ya ho rehellla mehaho ka baokamedi ba fetileng feela. Re ipulela ho rehellla mehaho ya rona ka baetapele ba setjhaba ba arolelaneng mathata a tlwaelehileng le batho ba tlwaelehileng fatshe.

Re dumela ka tiyo hore katamelo ena ya ho qetela e tla etsa hore ditjhaba di ikamahanye le yunifesihi, le ho se e bone le ho sebetsana le yona feela e le tora ya lenaka la tlou e sa fihlilleheng.

Tlhaloso ena e ntlisa lebitsong leo re tlang ho etsa sehopotso sa lona kajeno – Smiso Nkwanyana.

Ho etsa sehopotso sa lebitso Smiso Nkwanyana

Ba bang hara bamamedi ba tla hopola matsatsi ao UNISA e neng e le feela theo ya thuto ka ngollano e neng e amohela baithuti ba batho ba baholo haholo-holo ba neng ba batla ho ntlafatsa mesebetsi ya bona. Seo, hammoho le ditlwaelo tsa kgethollo tse bohlale, le tse seng bohlale tseo ke seng ke di boletse, di tla le thusa ho ananela seo ke tlang ho se arolelana le lona.

Ho qala nakong ya dilemo tsa bo 1980 tse morao, dipalo tse lekanyeditsweng tsa baithuti ba batsho ba fetang meteriki mme ba nang le monyetla wa ho kena yunifesihi di ile tsa qala ho eketseha.³ Ke re tse lekanyeditsweng hobane leha e le hore dipalo di ile tsa nyoloha, diperesente tse tsamaellanang le dipalo ka kakaretso di ne di ntse di le tlase, mme ha e le hantle di fokotseha. Leha ho le jwalo, lenane la baithuti ba batsho ba nang le monyetla wa ho kena

³ Frans Cronje (2010) *Matric: A 50-year Review*, <https://www.ieducation.co.za/matric-a-50-year-review/>. Accessed on 07 July 2019

yunifesithi le ne le nyolohile. Mohlala, baithuti ba batsho ba 23 010 ba ile ba fumana monyetla wa ho kena yunifesithi ka 1990, ha ho bapiswa le 9 938 ka 1985; 4 714 ka 1980; le 3 520 ka 1975.⁴

Sephetho sa dipalo-palo tsena e ne e le hore ke baithuti ba batjha ba batsho ba eketsehileng ba tshwanelehang ho ngodisa diyunifesithing. Leha ho le jwalo, ka lebaka la ditlwaelo tsa kgethollo tsa nako e fetileng, ka tsamaiso ya yunifesithi e arotsweng ka melapo e meraro – diyunifesithi tse lokohileng tsa Senyesemane tsa batho ba basweu, diyunifesithi tse sa fetoheng tsa Seafrekanse tsa batho ba basweu le diyunifeisthi tsa batho ba batsho – mme ka diyunifesithi tsa batho ba basweu tse neng di sa amohele kapa nka re tse neng di amohela dipalo tse tlase tsa baithuti ba batsho, palo e phahameng ya batjha ba tswileng sekolo ba batsho e ile ya qala ho ngodisa le UNISA.

Ka ho fihla hona ha baithuti ba batjha ba batsho, bao bongata ba bona ba neng ba tsoa ditikolohong le ditjhabeng tsa batho ba sebetsang, bao mahabo bona ho neng ho sena dikamore tsa ho ithutela, kapa ditsi tsa ho ithutela tse lekaneng, ho ile ha hlaha ditlhoko tsa ditshebeletso tsa ho ithutela tsa betjhe ena e ntjha ya baithuti.

⁴ Ibid

Baithuti bana ba ile ba qala ka ho kopa ditshebeletso tsa dithupelo, ho tlosa bohole ka hare ho thuto ka ngollano. Sa bobedi, ba ile ba kopa ditshebeletso tsa ho ithutela tse betere le tse kgolo.

E ne e le ka lebaka la ditlhoko tsena yunifesihi e ileng ya qala ho nahana ho haha ditsi tsa dibaka – ho amohela dipalo tse holang tsa baithuti ba batjha ba batsho ba neng ba tla yunifesihi letsatsi le letsatsi, jwalo ka ha e ka UNISA e ne e le theo ya ho kopana.

Jwalo ka ha ditsebi tse ngata tsa phedisano ya batho di ka le bolella, hang ha batho ba bokana mmoho mme ba qala ho tobana le mathata a tlwaelehileng, ka ntle ho pelaelo ba theha mofuta o itseng wa mokgatlo o nkang mathata a bona, ka ho hlalosa tshabo ya bona le ho hlahisa ditakatso tsa bona. Ho hlaha ha boikemelo ba baithuti ka hare ho UNISA ho latetse tsela eno e bonolo ya tswelopele.

Ka lebaka la matshwenyeho a neng a hlahisitswe ke baithuti bana ba batjha, ho tsieleha ho holo hwa ho hana ho ba hlokomela ba tshwanelwa ke tshehetso eo balekane ba bona ba bang diyunifesihi tsa kopano ba e fumanang, ho ile ha hlaha boiteko ba ho theha Makgotla a Boemedi ba Baithuti (di-SRC) ka hare ho UNISA.

Ka ho tswa setsong sa Mokgatlo wa Demokrasi wa Bongata, Smiso o ile a fumana lehae la hae ka hare ho Seboka sa Baithuti sa Afrika Borwa

(SASCO) mme a tswela pele ho ba moporesidente wa lekana la SRC mona Thekong.

Hape, jwalo ka ha ho ne ho ka lebellwa hore ho etsahale, di-SRC tsena tse ntjha ho tswa khamphaseng e ka sehloohong ya Tshwane, Johannesburg, Polokwane, Motse Kapa le Thekong di ile tsa kopana hammoho ho sebeletsa ho thehwa ha SRC ya naha.

Ka dinako tsohle boiteko ba baithuti bana bo ne bo kopana le bohale, mme ka dinako tse ding kganyetso e mabifi ho tswa bo botsamaisi ba yunifesithi. Leha e le hore sehlopha sena sa baithuti se ne se ikemiseditse hore mantswe a sona a utluwe.

Ke ka boiteko ba Smiso le metswalle ya hae hore e be tse latelang, tse seng kae feela, di ile tsa fihlellwa ke baithuti nakong eo:

- Yunifesithi e ile ya amohela hore baithuti ba tshwaneleha bakeng sa mofuta o itseng wa tshehetso. Lekgetlo la pele nalaneng ya yona, yunifesithi e ile ya qala ho fana ka tshehetso ya dithupelo bakeng sa baithuti ba yona ba batjha.
- Ka boiteko ba bona bo tobileng, baithuti ba ile ba tswela pele ho buisana le Letlole la Baithuti la Thuto e Phahameng la Afrika Borwa(TEFSA), le tllileng pele ho Mokgatlo wa Thuso ya Ditjhelete wa Baithuti ba Naha (NFSAS), ho lemoha bothata ba

baithuti ba tswang sehlopheng sa basebetsi ba UNISA ka ho lekana le ho tshwaneleha ho fumana tshehetso ya ditjhelete jwalo ka balekane ba bona ba diyunifething tsa kopano.

- Ha bohlokwa, SRC, mme qetellong SRC ya naha, di ile tsa nkwa e le boemedi bo amohelehang ba lentswe la baithuti.

E ne e le kgahlanong le semelo sena seo Smiso a ileng a kgethwa e le Motlatsi wa Modula-setulo ka 1995 ya se neng se tsejwa e le Komiti ya Tsamaiso ya Baithuti ya Naha ya UNISA (UNSCC), ka boikarabello ba ho tsamaisa le ho lokisa di-SRC kaofela ho tla hammoho le ho theha SRC ya naha.

Kajeno re hlokometse ka botlalo hore di-SRC tsa dibaka le SRC ya naha, di dutse Lekgotleng la yunifesithi jwalo ka yunifesithi efe kapa efe. Sena ke ka lebaka la seabo se tobileng se entsweng ke Smiso le ba bangata ba metswalle ya hae.

Motsamaisi wa Lenaneo, rona ba neng ba tseba takatso eo ka yona Smiso a neng a sireletsa mme a hlalosa tlokotsi, dipherekano le ditabatabelo tsa baithuti ba sehlopha sa basebetsi re ne re sa makala ha e ba mongodi wa porofense wa Mokgatlo ya Bokomonisi wa Afrika Borwa (SACP).

E ne e le bophelo bo phetsweng le bo inehetsweng ho sireletsa dithahasello tsa sehlopha se sebetsang; dithahasello tsa ba neng ba

sena lentswe la ho itshireletsa, la ba neng ba tseba hore ba ke se lahlehelwe ke letho empa feela diketane tsa ho sebediswa hampe le nyediso.

Ka bonkakarolo ba hae mesebetsing ya Mokgatlo wa Demokrasi wa Bongata – SACP, ANC, le Mokgatlo wa Basebetsi wa Mmasepala wa Afrika Borwa (SAMWU) – Smiso e ile ea e ba sebopeho sa seo ke buileng ka sona pele e le yunifesithi e sa shebeng ka hare feela, empa e hahang marokgo le ditjhaba tse e potapotileng. Yunifesithi e sa duleng e sena lerato ha batho ba futsanehileng ba e potapotileng ba llelang tshehetso, tataiso le boetapele.

Jwalo ka balekane ba hae ba bangata, lelapa le batho ba tlwaelehileng bao maphelo a bona a ileng a angwa ke lerato le boinehelo bo bontshitsweng ke Smiso, dipelo tsa rona di ile tsa robeha ha a hlokahala a le dilemo di 31 ka 2003.⁵

Bophelo bo phetsweng ka botlalo; empa bo nkilweng esale kapele haholo.

Kahoo, ho loketse hore, re le yunifesithi, re kopanye matsoho le batho ba Thekong le porofense ya Kwazulu-Natala, ba seng ba rehelletse

⁵ Smiso Nkwananya passed away on the 12 August 2003. See *SACP member killed in crash*, <https://www.news24.com/SouthAfrica/News/SACP-member-killed-in-crash-20030812>. Accessed on 07 July 2019

lebitso la seterata ka motshehetsi enwa, ho bontsha hape hore seabo sa hae e ne e se feela hara setjhaba seo a se etelletseng pele.

Ka ho rehellla mohaho ona ka Smiso Nkwanyana, re tiisa ho nepahala ha qeto e entsweng ke batho ba Thekong ya ho etsa sehopotso sa lebitso la Smiso Nkwanyana. Lebitso le bophelo ba Smiso di ne di bolela hore sa rona ke ho ba setjhaba, yunifesihi, e shebaneng le ho emela toka bakeng sa bohle. Sa rona ke ho ba yunifesihi e shebaneng le ho etsa hore menyetla e fumanehe ho bohle, ho sa tsotellehe morabe, sehlopha, bong kapa tumelo.

Empa ho ne ho e na le lehlakore le leng la Smiso leo ke tshepang hore ba bangata ba ntse ba tla mo hopola ka lona.

Smiso e ne e se feela motho ya ratang phetoho ya etsang dikgang ya neng a sireletsa mafutsana kgahlanong le tthekefetso. Ka tlase ho motho eo ya bohale ya neng a hloile kगतello e ne e le moya o lerato le o bonolo. E ne e le motho ya nang le lerato le ya dulang a thabile. Hopolang ditsheho tsa hae ka mora seboka se nang le tsitsipano, a hlakisa hore botebo ba tlhaloso ya hae e ne e se ba botho empa e le taba ya molao-theo.

Ho kgahlanong le tikoloho ya nalane ya yunifesihi ya rona, e leng se lokelang ho lokiswa – ho tloha ho kgethollo ho ya ho ho kenyelletswa

– re shebaneng le ho tlotla ba tshwanang le Smiso ba Iwanetseng yunifesihi ena ho re e fetohe.

Ho kgahlanong le tikoloho ya boiteko ba ka boomo ho haha marokgo le ditjhaba tsa rona ao re sebetsang ka hare ho ona, mme ha e le hantle ka hare ho setjhaba ka kakaretso, re rehellang kajeno mohaho ona ka e mong ya phetseng bophelo ba hae a haha marokgo ao.

Ka hona, re motlotlo hore kajeno re phethahatsa ditakatso tsa ba bangata ba baithuti ba rona ba fetileng ba hlahisitseng lebitso la Smiso Nkwanyana e le tlotla e loketseng ho rona hore re rehelle mohaho ona.

Ka ho ngola lebitso la hae mohahong ona, re tla hopotsa meloko ya nako e tlang hore ka hare ho ditselana tsa ona ho tsamaile le ho sebetsa senatla seo sepheo sa sona se seng e neng e le hore yunifesihi e be le botho hape.

Lebitsong la setjhaba sa rona sa yunifesihi le kenyelletsang Lekgotla la yona, tsamaiso, basebetsi, baetapele ba baithuti, hammoho le baetapele bohle ba mosebetsi o hlophisitsweng (Nehawu le APSA), Seboka sa Batho ba Batsho, Seboka sa Basadi le bohle ba amehang, ke lakatsa ho leboha lelapa la Smiso Nkwanyana ka mosa wa bona wa ho

dumela hore re etse sehopotso ka lebitso la mora wa bona, molekane
le ntate.

Re tshepisa ho tlotla lefa la senatla sena se bonolo ka ho tswela pele
ho bula menyako ya ho ithuta le ho etsa hore Yunifesithi ya Afrika
Borwa e be yunifesithi ya bohle ka hare ho naha!

Kea leboha!